

DANTE AZ ISKOLÁBAN.*

A firenzei Szent-János-templomban végig néztem többször a keresztelési szertartást. Ma is úgy folyik az le, mint Dante idejében, csak a nyilvántartás modernebb. A kis Durantét és kortársait nagyon eredeti módon könyvelték el a plébániában. Születési anyakönyvnek, keresztelési naplónak híre-hamva sem volt, hanem az volt az eljárás, hogy mikor fugyermeket kereszteltek, a pap egy fekete babszemét dobott egy elzárt edénybe ; mikor pedig leánygyermeket kereszteltek, egy fehér babszemét dobott oda. Év végén aztán felnyitották az edényt, szín szerint összeolvasták a babszemeket és kényelmesen összeszámították, hogy hány fiut és hány leányt tartottak keresztvizre a lefolyt évben.

Ide vezetett tehát Dante első útja. De melyik házból vitték oda ? Melyikbe vitték el onnan ? Hol volt a születési háza ? A Mercato vecchio végén-e, hova költeményének egyik helyén maga is czéloz ? Vagy ott, a hol Lionardo Bruni gondolta ? A S. Martino-téren, a S. Margherita-utczában ? Vagy talán mégis a S. Martino-térrel szemközt, a sok vihart látott Gesztenye-torony lábában, az a kétemeletes ház volt az övék, melyet 1865-ben hivatalosan Dante születési házának nyilvánítottak ?

Már az sem bizonyos tehát, hogy merre volt a legelső útja. Teljes határozottsággal — fájdalom, csak a legutolsó útját lehet megállapítani : azt, mely a bujdosásban kimerült költőt, a nemzeteknek egyik legnagyobb tanítóját, a bús Ravennában végső pihenésre vitte.

Pedig annyi mindent szeretnénk tudni róla. Milyen hatása lehetett rá az apai háznak ? Kikkel játszogatta gyermek-játékait ? Kik avatták fel az ABC lovagjai közzé ? Kik vezették be a trivium és quadrivium rejtelmeibe ? Melyik iskola küszöbét koptatta ? Hol sajátította el azt a roppant tudást ; korának egész bölcsességét, mely az Isteni Színjátékból felénk sugárzik s elannyira bámulatba ejt, hogy lélekvesztő kis ladikunkon alig-alig tudjuk követni az ő hajóját. Hol kezdtek fakadozni azok a dús források, a melyek tartalmukat beöntötték az isteni költeménybe ?

Előttünk, nevelők előtt nem közönyös tudni, hogy a szédítően merész képzelet játéka hogyan indult meg ? A gazdag szív érzései előtt ki huzta fel a zsülipeket ? A tapasztalat minő kezdetleges adatokkal indult hódító utjára ? A hajlamok és szenvedélyek bölcsőjét minő apró

* Fölvastatott a kolozsvári tanári kör Dante-ünnepén, 1901 november 9-én, a költő száműzetésének 600-ik évfordulóján.

hatások ringatták? Az imádott nőnek adott emlék parányai hogyan tömörültek össze lassanként elpusztíthatatlan márványkővé? Mely kezdetleges részecskékből alakultak ki azok a mélységes ismeretek, a melyek felölelték egy egész korszaknak minden tudását, abban az egy műben, melyre «ég és föld rátette a kezét»? Kitől tanult imádkozni? Ki tanított neki vallást, történetet, politikát? Melyik régi collegánktól tanulta el a művészet formáit? Ki fejtette meg neki azt a titkot, hogy miként fonjon össze együvé tragédiát, vígjátékot, himnust és satyrát? Melyik mestertől leste el a titkot, hogy miként bánják vésővel és ecsettel, a mikor verset ír? Az emberi szellem egyik legbámulatosabb, legeredetibb képviselője kit ismer el tanárának?

Érdeklődésünket nem igen elégítik ki a kutatás eredményei. A milyen szépek a kérdések, olyan nehezen felelhetünk meg rájuk. Értelmének és jellemének, vallásos és politikai meggyőződésének fejlődéséről közvetlen adatokat hiában keresünk. Önéletrajzot nem hagyott reánk; nem írt az utókor számára leveleket, mint Petrarca, azzal a czállal, hogy a későbbi nemzedékek kutatását megkönnyítse, vagy — félrevezesse. Tájékozódásért csupán saját műveihez kell folyamodnunk; ámde ott meg arra a nehézségre bukkanunk, hogy történet meg allegoria, való és költészet vegyest fordulnak elő, és a száraz tények fölismerése gondot ad a leglelküimeretesebb bírálóknak is. A «különös versek fátyola alatt» rejlő igazságokat bajos föllebbenteni. Az inductiók és föltevések útvesztőjéből alig birunk kigabalyodni, kivált ha meggondoljuk, hogy a commentatorok és az életrajzírók összekuszálták a legegyszerűbb kérdéseket is; minden kritika mellőzésével, saját koruk szájaize szerint, vagy a maguk eszményképeinek megfelelően, káprázatos regényeket irtak össze róla.

Az olasz és firenzei történet főbb eseményei bizonyára élénk hatással voltak Dante gondolat- és érzelmvilágának fejlődésére. A költő szülővárosa már akkor szemefénye volt Italiának. 150,000 lakosa, temploma több száznál; a 300 gyapjúfonóban 30,000 munkás. 80 bankja az egész világra kiterjeszti műveleteit. Évi jövedelme 300,000 arany forint. A mozgalmas élet, mely az Arno-parti város akkori szűk, zig-zugos utczáin, a várszerű úri palotákban pezsgett, a napirenden levő pártzavargások, játékok és ünnepélyek nem hagyhatták érintetlenül a gyermek fogékony lelkét. Új idők következtek be. Kitágítják a város falait a «cerchia anticán» túl; megkezdik a székesegyház és Palazzo Vecchio építését. A hatóság Bologna példájára kimondja a szolgaság eltörlését. Martell Károly, Magyarország «megkoronázott királya» ellátogat a virágok városába és megismerkedik Dantéval. Ugolino tragédiája lejátsszódik. Egyik pápa-válság a másikat éri. Kitör a viszály Firenzében az Adimarik, Donatik, Pazzik és Tosinghik családjában. A viszály kiegyenlítésére oda küldi a pápa Latini érseket. Bresciai Ádámot, a hamispénz-verőt eleve-

nen megégetik. Az elüztött ghibellinek hazajönnek. Harangoznak a siciali vecsernyére. Firenzében feloszlatják a tizennégyek tanácsát és priorokat állítanak a hatóság élére. Törvényt hoznak a grandok ellen. Megkezdődik a harcz a génuaiak és pisaiak közt. Megvívják a középkor legvéresebb harczát. Országgra szóló nagy éhség üt ki. A város nagy része kétszer is leég.

De ne színezzük tovább a történeti háttérrel, mely a még zsenge ifjunak kétségtelenül jó iskolája és később, isteni költeményének egyik legfőbb forrása lett.

Családi viszonyairól igen keveset tudunk; ő maga pedig következetesen hallgat róluk. Apjának jóformán csak a nevét ismerjük. Jogásznak, vagy jegyzőnek gondoltuk sokáig, a míg Passerini megállapította róla, hogy azokon az okmányokon, melyeken az apáról, II. Alighieróról szó van, egyszer sem fordul elő a neve előtt a «messere», vagy «dominus» cím; már pedig ezt a címet akkortájtban megadták minden jogászembernek.

Dante egyik fiataalkori sonettjében gúnyosan szemére hányja Forese Donati nevű barátjának, hogy még azt sem tudja Forese, hogy kinek a fia, hacsak előbb nem kérdezi meg az édes anyjától. Forese nem dugja zsebre a kemény tréfát, hanem egy sonettel visszavág neki. Ezt írja ott: «A mi pedig téged illet, azt jól látjuk, hogy Alighiero fia vagy; látjuk a restségéről és gváva hasznavehetetlenségéről. Gyávaságból köpönyeget cserélt.» Ha ebből a csúfos szóváltásból nem vonhatunk is következtetést az apa jellemére: azt viszont be kell vallanunk, hogy semmi jót nem mondhatunk szegény fejről.

Dante anyja, Bella (családi nevét nem ismerjük), első felesége volt Alighieronak. De korán elhalt. Lehet, hogy éppen gyermekágyban. Az apa azonban másodszor is megnősült alig egy év múlva. Ebből a házasságból két gyermek született: Ferencz, a fiú és még egy leány, a kinek nem ismerjük a keresztnévét. Dante és mostoha fitestvére közt jó viszony lehetett; a mit abból a szomorú tényből következtetünk, hogy költőnk adósságaiért Ferencz többször vállalt kezességet, sőt mielőtt Dante priorrá lett, 1300 márczius 14-én és juniús 11-én mostohaöccsétől kapott kölcsön 215 arany forintot.

Hogy a szülői ház milyen hatással lehetett a gyermekre, biztos adatok hiányában pusztá föltevésekre kell szorítkoznunk. Atyja 1270—80 közt halt meg. Mostohaanyja, Lapa asszony 1300-ban még élt ugyan, de aligha tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a gyermek abban a korban, mikor még csak álmodott csudákról, de maga még nem művelt csudákat, nem sok jó napot láthatott és aligha rózsákból vetették az ágyát. Hogy «a büszke lélek» melyik vonásokat örökölte az apjától, melyiket anyjától: ki tudná ma megmondani? De annyit tudunk, hogy ő vele szemben

sem érvényesítették a nevelésnek azt a feladatát, hogy fölébe emeljék a hiányos jelennek, hogy előkészítsék a jelennél jobb jövő helyzetre.

A középkori iskola merev formái szorongatták bizonyosan az ő szellemét is, mint a többi apró czimboráét, a kikkel együtt taposta a triviumot meg a quadriviumot. Az ő gyermeki lelke is olyan naiv és szenvedő természetű lehetett, mint a többi kis kortársé, a kiket vele egy időtájban tartottak keresztvizire a Battisteróban. Még akkor nem született meg a nevelés Copernicusa, ki a súlypontot a tantárgyokról áttette volna a gyermekekre. Ámulva hallgathatta ő is a mesterek vitáit, mikor napokig, sőt egész éjszakákon át vitatkoztak életre-halálra aféle tételek fölött, hogy az ego-nak van-e vocativusa, vagy nincs. Élvezettel, vagy immel-ámmal, de bizonyosan gyakorolta magát ő is aféle viadalokban, hogy egyes fogalmakra az igazi latin nevéen kívül még tizenegy más nevet rakjanak fel s hol az egyik, hol a másik skálán keljenek birokra. A mikor például «ignis»-szel egyenlő értékű volt a quoqueviahis, ardon, celax, spiridon, rusin, fragon, fumaton, ustrax, seluseus, meg a többi. A fődolog az lévén, hogy meglegyen a 12 «latinitas» neve, t. i. a vulgaris, assena, semedia, numeria, lumbrosa, syncolla, metrofia, belsabia, bresina, militana, spela, polema. Tépdeste ő is a mondatokat, szótagokat. Küzködött a «scinderatio phonorum»-mal. De annyira már nem ment kis diákkorában sem, hogy külön polcon tartsa a keresztény írókat, külön polcon a pogány classicusokat. Fojtogatták őt is a szemlélődő abstractiók; gyötörték a kothurnusban járó pedáns tudósok, a szór-szálhasogató rabulisták, a kiknek fogalmuk sem volt még arról, hogy a költészet egyéb is lehet aristotelesi kategoriáknál és a kik zacskónak nézték a gyenge lelket, a mit tömni kell a kirepedésig, nem pedig tűzhelynek, a melyen enyhe tüzet kellene gyujtani.

Ha beteg volt a kis Dante s orvost hívtak hozzá, a tudós doktor először is előszedte a kategoriákat és kisütötte, hogy a 12 fajta betegség közül okvetetlenül az egyikkel van ügye, állván az állatöv e tizenkét jegyből:

Kos, bika, ikrek, rák, az oroszlán és arató szűz,

Mérleg után bökölő, nyilas és bak, kanná, halakkal.

A mit nem a scolastica nyelt el, annak a vérét a káté szűrölte ki kéjelegve. Lesték az örök üdvösséget. 1300-ra biztosra várták a világ végét. Addig pedig, a míg bekövetkezik a siralom völgyének utolsó lélegzetvétele, áhitattal olvasgatták III. Inceze pápa «De contemptu mundi»-ját. Bono Giamboni olasz fordításában is épülhetek rajta. Szemelvényül hadd álljon itt egypár enyhébb kitétel: «A fák leveleket, virágokat és gyümölcsöket teremnek, holott az emberek csak férgeket és tetveket. A fák bort, olajat és balzsamot adnak, az emberek pedig nyálkát, sarat

és vizeletet. Amazok a legédesebb illatot árasztják maguk körül, ezek pedig utálatos büzt . . . . Az újszülött gyermekek Á-t kiált, a leánygyermek pedig É-t; ez a két hang a kín és fájdalom hangja . . . »

Hogy ezzel a kátéval pompásan összefértek a gyilok, meg a diplomácia vérengző játéka: az magától értetődik. Tudásuk rágódott tovább az avas hagyományokon. Brunetto Latini, a kit Dante mesterének vall, egy könyvében, a «Li tresors»-ban egybefoglalt minden tudhatót.

Kezdi a világ, az angyalok és ördögök teremtésével. Az ördögökről sikerült pontosan kipuhatolnia, hogy teremtésük után alig egy óra múlva már lebuktak az égből. Csalhatatlan bizonyossággal tudja, hogy Tróját Róma pusztulása után kerek 4324 évvel alapították. Az angol királyok mind Brutustól, Aeneas egyik fiától származnak. A német-frank királyok őse két bujdosó trójai báró volt. A csillagászati részben szól az anyagot alkotó négy elemről, meg az ötödikről, az «orbis»-ról. Ennek az elemnek semmi köze a természettel. Ebből lett az ég, a szellemekkel egyetemben. A föld kerülete pontosan 20,427 lombárd mérföld, de a nap 166³/₂₀-részszel nagyobb. A föld annyira van a csillagos égtől, a mennyi a föld átmérőjének 10,066-szorosa. A bolygók közül Jupiter «nyájas és könyörületes», Saturnus azonban «mindenek fölött kegyetlen, hamis és hideg természetű». A földrajz jámbor meséket talál fel aggasztánoknak született kisededekről, meg olyan teremtményekről, kiknek a homlokuk közepén olyan szemük van, egy, mint a bikának. Tud olyanokról is, kik a vállukon viselik a szemüket és egyarányú ciklopsokkal verekednek. Ott vonul föl előttünk az a krokodilus, a melyik keserves könnyeket hullat, valahányszor lenyel egy embert. Igen de ott vár ő reá is a földi igazságszolgáltatás nemezise egy ú. n. «calcatine» névre hallgató állat személyében. Ez bebúvik a krokodilusba, áteszi magát rajta és gyilkosává léssen a hamis májú szörnyetegnek. Hogy Jónás próféta közelebbi érintkezésben állt ama bizonyos czápával, arra bátran mérget vehetünk be, mert Brunetto Latini állítja, ő pedig kora exact tudásának raktára. De nem lehetett megvetendő látvány az sem, mikor a vérmes nilusi ló kissé gyengélkedőnek érezvén magát, eret vágatott magán. Érdekes lehetett az a hangverseny is, melyet a farkas rendezett, mikor ordítás közben szája elé tartotta a mancsait, hogy azt higgyék az együgyű emberek, hogy legalább is hat farkas ordít egyszerre. Nem rajtunk mulik az sem, hogy nem volt szerencsénk látni mind e mai napig azt az egyszerűt, a melyik rögtön hanyatt vágódik és édes álomba merül, mihelyt szemérmes szűzekkel találkozik. Avagy azt a kigyót, a melyik egy kőszikla alá rejt el a mérgét, ha inni megy a forráshoz. Jaj volt annak a madárnak is, a melyik a baziliszkusra nézett véletlenül, mert legott megölte a pillantásával. De az ember kifogott ám rajta, még pedig úgy, hogy ő nézett rá előbb. Az iskolában megismerkedhetett Dante a parázsban

enyelgő szalamanderekkel és mindazokkal az emlős állatokkal, melyek közé számították a hangyákat és kaméleonokat.

És Dante ilyen iskolás bölcsesség kényszerítő hatása alatt sem roskadt le. Meg tudott szabadulni a tudós tekintély nyűgétől. A képtelenségeknek nyomuk sincs nagy költeményében. Csak ritkán találunk nála egy-egy kisebb tévedésre, mit az ősök örökéből vett át. A legjözanabb eklekticismus rostáján pörgette át a tudás anyagát. Halhatatlan alkotásának különben sem a kilencz égi spherához hasonlított disciplinák adják meg a jellemzetességet, hanem az az anyag, a mit gazdag tapasztalatából, saját szivéből merít. Az egyetemes ismeretek roppant készlete inkább hátrányára van költészetének, mintsem előnyére. Inkább teher az, mint szárnylendítő fuvalom. Művészi ihlete és lángesze mellett jelentéktelen szerep jut Aristotelesnek, Platonnak, Virgiliusnak, Boethiusnak, Aquinoi Tamásnak, a kiket itt-ott nyomon követ.

Egyes tudományokban hihetetlen eredményeket ért el, s nem egy tekintetben évszázadokkal előzte meg kortársait. Lássuk például egyik előkelő jogbölcsészeti elvről vallott nézetét. A középkor nyomoruságos igazságszolgáltatásában felöltik először is az a roppant nagy tévedés, hogy bűn és büntetés közt nincs meg a megfelelő arány. A törvénykezésnek ezt az alapföltételét Dante már alkalmazta az ő remek büntetőjogi rendszerében. Ez neki eredeti találmánya. Nála olyan büntetésben részesülnek a bűnösök, mely megfelelő viszonyban áll az elkövetett bűnnel. Az ő hatalmas elve, ki tudja, mikor jut valaha érvényre a maga teljességében!

A történeti eseményeket irányító tényezők közül merészen kiküszöbölte a vak véletlen uralkodását. A bizonytalan szerencse kereke, meg a fejedelmek szeszélye előtte nem számít az eleve megfontolt, tudatos terv ellenében. A történelem bölcsészetének erről a sarkpontjáról bizonyára nem hallott soha semmiféle iskolában sem.

A nevelésre vonatkozólag egy olyan igazságot mondat el Martel Károlylyal, Magyarország megkoronázott királyával, a Paradicsom VIII. énekében, a mely nélkül a mi tudományunk annyit ér, mint a falra hányt borsó.

«A természet, szerencse ellenében

— Mint bármi mag, idegen földbe szórva —

Csak rossz gyümölcsöt hozhat szint' aképen.

És a világ, ha komolyan gondolna

Rá, mily talajt adott a jó természet,

S azon maradna csak: jobb népe volna.

De most erővel pappá lenni késztet

Olyant, ki kardot kötni hivatott,

S királynak teszi, ki jobb voln' lelkésznek —

Igy téved el az útról lábatok.»

Ma sem állunk ott, a hol Dante állott. A gyakorlati megvalósulástól végtelenül messzire vagyunk. Hány szülő számol le ma is gyermeké rátermettségével, mikor iskolát, vagy pályát választ neki? Hányan erőszakolják ma is, hogy pap legyen abból a gyerekből, a kit az Isten is katonának teremtett; vagy bíró legyen abból, a ki «emelkedett stylusban» értene a marha letaglózásához?

S ime, Dante halála után 450 év múlva is akadt ember Rousseauban, a ki a nevelés korlátlan mindenhatóságát proklamálja és azt hirdesse, hogy a gyermeknek nincsenek vele született hajlamai, nincsen sajátos jelleme, tehát azzá gyúráthatjuk az iskolával, a mivé éppen nekünk tetszik.

Pedig már Dante figyelmeztet arra, hogy ne próbálgassunk jellemeket s hajlamokat teremteni, hanem elégedjünk meg «annak a talajnak a művelésével, melyet a jó természet adott. Sokkal jobb népe lenne a világnak, ha azon a talajon maradna.» Meg kellene hát elégednünk a meglévő «magok» fölismérésével és gondos ápolásával. Mert nem a pädagogia dolga jellemelek alkotása s előre megállapított árjegyzék szerinti cikkek termelése, a szülék és tanítók bogarai szerint. Érje be azal a szerény, de igazán felséges hivatással, hogy a gyermekkel vele született tehetségeket vezesse helyesen, irányozza bölcsen.

Fölmerül a kérdés, hogy hol, milyen iskolákban sajátította el Dante azokat a mély ismereteket, a melyekről a megváltás hőskölteményén kívül főleg a «Convito» tanuskodik? Életrajziróinak följegyzéseiből nem tudunk kiokosodni. Kortársa és szomszédja Villani erről a pontról hallgat. Az öreg Boccaccio és maga Lionardo Bruni tág általánosságokban nyilatkoznak, vagy mesékkel térnek ki a válasz elől. Boccaccio szerint, már korán jelentkeztek nála az oroszlán-körömök, a jövő dicsőség jelei. «Nem lustálkodott anyja ölében», még a pajkos játékok sem kellett neki. Bruni is azt mondja, hogy «azonnal feltűnt igen nagy és felséges tehetsége a kiváló dolgok iránt.» Ugyancsak ő említi, hogy Brunetto Latini és a rokonok, az atyját korán elvesztett gyermeket megvigasztalván, «nemcsak az irodalom tanulásának adta magát, hauer a többi szabad művészeteknek is.» Ennél többet azonban nem lehet kihüvelyezni a betűikből.

Magához, Dantéhoz kell tehát fordulnunk megbízható adatokért. Onnan tényleg megtudunk annyit, hogy már 30 éves kora előtt nem közönséges tudással rendelkezett és hogy arra szert tehessen, előzőleg minden alkalmat fel kellett használnia ismereteinek gyarapítására. A «Vita Nuova»-t körülbelül 28—30 éves korában írta. Abból kitűnik, hogy még akkor fejletlen anyanyelvén mesteri kézzel bánt a tollal, versben és prózában egyaránt. A latin nyelvben való jártasságát bizonyítják levelei s a római classicusokra való hivatkozásai. Kétségtelen,

hogy a provençei nyelvet is alaposan ismerte. A scolasticus ízü magyarázatok arra engednek következtetni, hogy ügyesen bánt a dialektikával és retorikával. Az a körülmény pedig, hogy «az új stylus» megteremtéseért őt illeti a babérkoszorú, legékebben igazolja azt az állítást, hogy minden alkalmat meg kellett ragadnia tanuló éveinek a legelején is; különben nagyon gyarló kis munka vált volna egy ily korai alkotásból.

Hogy Brunetto Latini nem lehetett tanítója a szó szoros értelmében, azt már volt alkalmam egy ízben kifejteni. Szerény nézetem szerint Dante a saját szorgalmának köszönhette, a mit tudott. Autodidakta volt. Azt mondja a «Vita Nuova» 3. fejezetében, hogy saját magától tanulta meg a költészetet. Ha megfelelő magasabb fokú iskolába járt volna, ott bizonyosan előadták volna a költészet szabályait.

Azt kell hinnünk, hogy 26 éves kora előtt még Boethius «Vigasztalásait» és Cicero leginkább elterjedt irását, «a barátságról» szólót sem olvasta. A «Convito» II. 13. fejezetből mást nem magyarázhatunk ki, mint azt, hogy addig az ideig magasabb iskolákba, vagy éppen egyetemre nem járt, mert különben az említett helyen nem panaszkodott volna arról, hogy mennyi nehézséggel járt e különben könnyen élvezhető két író olvasása. A nehézségek leküzdése után azonban, a mint tovább folytatja, — nemcsak enyhülést talált könnyeire, miket Beatriceért hullatott, hanem «írói szólásmódokat és irodalmi tudást is; ennek látára könnyen rájöttem arra az ítéletre, hogy a bölcsészet, a mely ezen íróknak, ezen tudományoknak és ezen könyveknek urnöje vala, rendkívül fontos dolog . . . elkezdtem oda járni, a hol a maga valóságában mutatkozott előttem, t. i. a papok iskoláiba és a bölcsészek vitatkozásaira, úgy hogy rövid idő alatt, körülbelül harmincz hónap alatt annyira érezni kezdtem varázsukat, hogy a hozzá való szeretet minden egyéb gondolatot elűzött és megsemmisített.»

Firenzében ma sincs egyetem. A mostani Istituto Superiore alapját Dante halála után vetették meg. Hogy később, száműzetése után megfordult Bolognában, vagy Paduában, abból aligha lehet arra következtetni, hogy a zaklatott életü, 40—45 éves ember oda üljön olyan professorok lábaihoz, a kiket már akkor megirt munkáival régen tulszárnyalt? A doctori laurea kedvéért sem szánta rá magát arra, hogy egyvégtében lekösse magát éveken keresztül bármelyik egyetem padjához. Hiszen ahhoz pénz és nyugalom kellett volna; két olyan kellék, mely a szerencsétlen bujdosónál egészen hiányzott.

De azt a föltevést, hogy szigoruan tudós, iskolás képzésben nem volt része, legerősebben támogatja a «Convito» elején tett vallomása. «Oh milyen boldog az a kevés ember, a ki annál az asztalnál ülhet, hol az angyalok kenyerét (a tudományt) élvezik és milyen nyomorultak azok, a

kiknek a juhokkal közös az ételük! Minthogy azonban természettől fogva minden ember mindenkinek barátja és mindegyik barát elszomrodik annak a fogyatkozásán, a kit szeret: e szerint azok, a kik olyan pompás asztalnál étkeznek, megszánják azokat, a kiket a marhalegelőre látnak menni, hogy füvet és makkot egyenek. És minthogy a szájalom a jótett anyja, az ismeret birtokosai bőkezűen megosztják az igazi szegényekkel szép gazdagságukat s egyszersmind ők az az éltető forrás, melynek vize eloltja az ismeretek utáni természetes szomjat. Ezért én is, a ki nem ülök a boldog asztalnál, de a közönséges tömeg legelőjéről elfutottam és azt szedegetem föl, a mit az ott ülők leejtenek, felismerem azoknak a nyomoruságos életét, a kiket elhagytam . . .»

Ilyen szerény hangon csak egy autodidakta beszélhet, a ki a «Convito-ban felhalmozott roppant tudás daczára sem tekintheti magát a czéhbellekkel egyenlőnek, holott annyit tanult, hogy a sok éjszakázástól majd elvesztette a szeme világát. (Conv. III. 9.)

Boccaccio állítja, hogy a szülővárosában végzett kezdő tanulmányok végeztével Bolognába ment; mikor pedig «már közel járt az öregséghez», Párisba ment, a hol dicsőséget szerzett vitatkozásaival, úgy, hogy «még most is csodálkoznak a hallgatói, mikor beszélgetnek róla. S ennyi és így szerzett tanulmányaiért nem ok nélkül érdemelte meg a legmagasabb címeket: mert némelyek mindig költőnek, mások bölcsésznek, sokan pedig theologusnak hívták, a mig élt.» Villani is említi Bolognát és Párist, de szerinte csak a száműzetés után járt ott a költő.

Meglehet, hogy nem üres frázisokkal, hanem történeti ténynyel van dolgunk; de bizonyíték épen úgy nincs a kezünkben ma, mint a hogy nem volt már Boccaccio és Villani kezében sem. Ha lett volna, nem mulasztották volna el a följegyzését, kivált Villani, a kinek krónikájában a Dante-rovat nagy részben hitelt érdemel.

Barátairól szintén keveset tudunk. «Legelső» barátjának Guido Cavalcantit vallja a «Vita Nuova»-ban. Az epikureus hírében álló, ghibellin érzésű költőt atheismussal is vádolják, Atyjával, Cavalcantival a pokol hatodik körében találkozunk. Körülbelül tíz évvel idősebb levén Danténál, valószínű, hogy eleintén nagy hatással volt reá; ezt bizonyítja az is, hogy a «Vita Nuova»-t neki ajánlja. De annyira már nem terjedt ki a hatás, hogy vallásos felfogását osztotta volna az orthodox Dante. Idővel nagyot lazulhatott köztük a barátság, a mint az az Isteni Szinjátékban két helyen is kifejezésre jut.

Cino da Pistoia, költő és jogász, Dante osztályostársa a száműzetésben, szintén barátai közé tartozott. A «De vulgari eloquentia»-ban többször szívesen emlékezik meg róla. A «Vita Nuova»-ban (33.) Beatrice egyik közeli rokonát is barátai között említi, de a nevét elhallgatja, habár ez a barátja «közvetlenül az első után» következik. A «De vulg.

el.)-ban (I. 15.) Lapo Gianni firenzei költőt azon kevesek közé sorolja, kik tudják méltatni a nép nyelvét.

A sógorával, Forese Donatival váltott csúfondáros sonettek elárulják, hogy fiatalságuk forrongó idejéből nem egy olyan tett fűzi őket egymáshoz, melyet az igaz ösvényre visszatért Danténak oka volt szégyenlenie. Ki is fejezi sajnálkozását a felett, hogy ketten valaha olyan életmódot folytattak.

A Purgatorium II. énekében szereplő énekes és zenész Casella szintén ifjúkori barátja lehetett. A költő egyik-másik költeményét megzenésítette. A firenzei Névtelen kommentárja, — a XIV. századból, — azt is megjegyzi Caselláról, hogy költőnk nagy gyönyörűséggel hallgatta «kivált abban az időben, mikor szerelmes volt Beatricébe». A vaticani könyvtárban ma is megvan Pistoiai Lemmonak egy madrigálja, körülbelül 1300-ból, ezzel a felirással: «Casella diede il suono». (Casella zenésítette meg.) (L. Quadrio: Poes. III. 321.)

Legtöbbet tud beszélni a hagyomány arról a meghitt baráti viszonyról, mely Giottohoz fűzte; ahhoz a világhírű festőhöz s a S. Maria del Fiore fő építőmesteréhez, a kitől Dante egyetlen hiteles arcmása fennmaradt ránk a firenzei Bargelloban. A sok viszontagságon átesett kép festésével talán 1301. novemberében bízták meg Giottot, hogy megörökíttessék vele a kibékített pártok közt rövid időre létrejött fegyverszünet emlékét. A Paradicsomot ábrázoló képen, a kijavíthatatlan megrongálás daczára is felismerhetjük Dante alakja mellett Brunetto Latinit és Corso Donatit, a feketék vezérét, költőnk sógorát. A Bargello faláról lerívó frescónál sokkal maradandóbb jel az, melylyel Dante tüntette ki művészbárátját a Purg. XI. énekében, hol azt zengi róla, hogy elhomályosította Cimabue hírét.

Húsz évig bujdosott a költő hazátlanul. Hosszabb ideig csak Ravennában tartózkodott. Miből tartotta fenn magát e hosszú idő alatt? Mivel foglalkozott? Volt-e olyan állása, a miből megélhetett? Mert összeférhetetlennek tartjuk az ő büszke, önérzetes jellemével, hogy a vendéglátók ingyen jóvoltából, kegyelem-kenyeret evett volna, a nélkül, hogy valami viszont-szolgálatlaltal ne róvta volna le tartozását.

Regényhősöknél ki törődnék ilyes prózai kérdéssel? De Dante nem volt regényhős, a ki a holdvilághoz intézett sóhajtásokból meg tudott volna élni. A tőkéje kamataira sem számíthatott. Művei kiadásából nem húzott jövedelmet. Anyagi viszonyairól azt mondja ugyan Bruni, hogy «egészen rendes házaai voltak Firenzében, meg Camerátában, Pracentinában és Piano di Ripoliban is voltak birtokai és hogy házi berendezése gazdag és értékes volt»; úgy de viszont azt is tudjuk, hogy ezekkel az activákkal szemben sok adóssága volt. Atyja halála után kénytelen volt eladni az egyik birtokra való örökségi jogát s a maig

meglevő adóslevelek legalább 40,000 korona adósságról beszélnek. Annak azonban sehol semmi nyoma, hogy azt az adósságot valaha kifizette volna.

Saját szavaiból tudjuk, hogy míg befejezte legfőbb művét, «több évre lesoványodott». Jómód mellett nem panaszkolta volna el, hogy szinte koldúlva kell bejárnia a földet, hol «sí»-vel beszélnek. Nagyon is szükös anyagi helyzetére való tekintettel, kételkedve kell fogadnunk Boccaccio és Villani abbeli állítását, hogy különböző egyetemekre járt, hallgatóként, pusztán abból az eszményi czélból, hogy tanuljon. Ekkor már annál sokkal komolyabb gondok foglalkoztatták. Ha száműzetése előtt nem volt arra ideje, sem módja: 1301 után a legjobb akarat mellett sem telhetett ki tőle; ha csak azt az állítást nem kockáztatjuk meg, hogy az illető egyetemi városokban tanítással foglalkozott.

«Rime di M. Cino Pistoia e di altri del sec. XIV.» czímű könyvben (megjelent Firenzében, 1864.) az 575. lapon Saviozzo da Sienától ezt a verset találjuk:

Qui cominciò a legger Dante in pria
Rettorica volgare, e molti aperti
Fece di sua poetica armonia.

Ravennában tehát olasz rhetorikát tanított volna. Közömbösen nem haladhatunk el e pár sornál, ha még Boccaccionak azt az állítást is elfogadjuk, hogy miután felhagyott már azzal a reménységgel, hogy valaha visszatérhessen szülővárosába, Ravennában «több éven keresztül . . . sok tanítványt szerzett magának a költészetből, kivált az olasz költészetből tartott tanításaival». Abban a mondásában azonban kételkednünk kell, hogy a város ura «gazdagon ellátta a szükségességekkel». Ha a jó öregnek igaza lett volna, Pétert, Dante fiát nem fogják perbe adósságért és nem marasztalják el még apja életében.

Papanti könyvében («Dante secondo la tradizione e i novellatori», Livorno, 1873.) egy Névtelen előadása után, melynek eredetije a firenzei Laurenziana egyik codexéből való, a XV. századból, — ezt olvassuk a 114. lapon: «Szerte azt beszélük, hogy mikor Dante Ravennában volt a főiskolában («in istudio») és mint doctor különféle tárgyakat tanított, egyszer az iskola körül sok doctor, tudós és tanuló gyűlt össze és több csoportban vitatkoztak egyről-másról; az egyik «dottor da bene» azt mondta: «Ti most egy hitvány ember tudományáról vitatkoztok.» — «Miért?» kérdik tőle. Ő erre újból ismételte: «Igen is, azt mondom, hogy Dante hitvány ember.» Kérdezték az okát. Így felelt meg rá: «Azért, mert Dante leírt már mindent, a mi emlékezetre és hírre érdemes, az ő költői műveiben és másnak nem hagyott mondani valót semmit; ezért hitvány ember.» Egy másik, a ki vetélytársa volt, ezt mondta:

«Hát ugyan mit írt az a Dante? Én nem becsülöm száz soldóra sem az összes munkáit.» Elmondták ezt Danténak, a ki ott volt a vitatkozók közt egy másik csoportban. Így vágott vissza a vetélytársának: «Én meg még száz soldónál is sokkal kevesebbre becsülöm a te munkádat; sokkal kevesebbre, mint a mennyire ezelőtt becsültem.»

Adoma az egész, de annyit elhíhetünk belőle, hogy Ravennában sokáig fentartotta magát az a közhiedelem, hogy Dante tanítással foglalkozott.

Az Ottimó följegyzzi a költő temetéséről, hogy sok tudós kísérte ki a temetőbe. A tudósok alatt pedig a ravennai iskola tanítóit kell értenünk, a kik volt kartársuknak megadták az utolsó tisztességet. Csak azzal nem vagyunk még tisztában, hogy milyen minőségben tanított? Rendes tanár bizonyosan nem volt sem az említett egyetemeken, sem az egyetemi rangon nem álló «studio»-ban. Ahhoz hiányzott a formális képzése. Ettől pedig a középkori vaskalapos egyetemek még egy Dante kedvéért sem tekintettek el. Vagy magántanítással foglalkozott tehát s ebben az esetben valószínűen az olasz nyelvet, költészetet és retorikát tanította; vagy pedig lectorként működött a nyilvános iskolában. Scartazzini szerint ehhez kétség alig férhet. («Dantologia» Milano, 1894. 191. l.) Az ő véleménye az, hogy ily minőségben működött azokban az egyetemi városokban is, a hol előbb tartózkodott.

De a lectorságból nem élhetett meg. Mikor ezt a részletkérdést a minap szóba hoztam Ravennában, a classei könyvtár dantista igazgatója előtt, a lectorságra csupán azt a megjegyzést tette, hogy biz attól a hivataltól bőven ráérhetett a Commedia másolatására; csak az kár, hogy sem az ő könyvtárukban, sem máshol nincs olyan kodex, melyet az ő keze írt le . . .

Most, midőn a művelt nemzetek nagy tanítójának tisztelői, a kik előtt az ő emlékezete egyet jelent az igazság és lángész tiszteletével, — száműzésének 600. évfordulóját ünneplik túl a tengereken is, hadd szóljak néhány szót a száműzetését közvetlenül megelőzőtt szomorú napokról.

Nekünk, magyaroknak különben is kétszeres okunk van a kegyetes megemlékezésre. Az a komor, rideg ember, a kinek másokhoz alig volt egy-egy jó szava, bennünket szeretett. Örök időkre fennmaradó jelét ott látjuk a megváltás dicső eposában. Mikor életének keserves harczeit énekelte boldogságának romjain: mi rólunk, magyarokról a csillagos égtől ragyogó canticában beszél, olyan melegséggel, a mit nem érthetünk meg, mert e rejtély kulcsát is levitte magával a koporsójába, mint annyi sok másét.

1301 november 1-én vonult be Firenzébe Valois Károly, hogy kibékítse a viszálykodó pártokat. Katonái fegyver nélkül vonultak be; árnyéka se férjen hozzá a gyanúnak, mintha nem őszinte szándék vitte

volna a virágok városába. Az ujjongó ünneplések után egyszerre csak előáll a francia királyfi, hogy adják át neki a város kulcsait s állítsák ki a felhatalmazási okmányokat, mert ő máskülönbem nem csinálhat rendet. November 5-én a S. Maria Novella-templomban összegyűlt a sok «jó ember»; megjelentek a priorok, a tanácsosok, a podesta, a capitano, a püspök. Megadták a pápai «paciario»-nak, a mit kívánt. Valois megesküdtött, hogy a békét fenntartja és gondja lesz rá, hogy lecsendesüljön a fehérek és feketék zavargása. De nem volt, a ki megtartsa az esküt. Embe-reit tetőtől-talpig fegyverbe öltöztette. Egy titkos intésre betört a városba Corso Donati, a kit pár hónappal előbb a feketék többi főczinkosával együtt száműzték és halálra ítélték a közrend érdekében. Corso, költőnk testvér-sógora feltörte a börtönöket, a fekete-párti foglyokat ráeresztette a városra; azok aztán a várost felgyújtották, kirabolták, a fehérek közül sokat legyilkoltak. Villani beszéli (VIII. 49.), hogy Firenze után a szomszédos falvakra és tanyákra került a sor.

Mikor Corso martalóczjai szinte belefáradtak a munkába, Valois nekifogott a «reformok»-hoz, a mik abban csúcsosodtak ki, hogy az összes hivatalokat pápai érzelmű feketékkal rakta meg. Megkezdődött a visszatorlás dühöngése. A fehéreket száműzték, birtokaikat lefoglalták, házaikat lerombolták. Ez a sors várt a mi költőnkre is. Bizonyosan novemberben hagyta el imádásig szeretett szülővárosát, hogy soha többé ne lássa, hogy még a porai se pihenjenek ott. 1302 január 27-én adták ki az első ítéletet, melyben Dantét és három társát megidézik. Cante de' Gabrielli, az új podesta írta alá. Tömérdék bűnnel vádolják a szerencsétleneket. Hivatalok árúba bocsátásával, meg nem engedett nyeresz- kedéssel, vétkes zsarolással, a pápa és a «paciario» ellen való szegüléssel, a város békességének felzavarásával, a guelfek igazságtalan száműzésével stb. Ezek után felszólítják a vádlottakat, hogy — egy már lejárt határ- időn belül — jelenjenek meg a törvény előtt, tisztazzák magukat a vádak alól. Minthogy azonban nem tettek eleget a felhívásnak, sőt inkább «contumaciter» eltávoztak: ezt a törvény úgy tekinti, mintha beismer- ték volna bűnösségüket. Hogy tehát «azt arassák, a mit bőségesen vetet- tek és tetteikért megkapják az igazságos jutalmat», mindegyiket külön- külön ötezer forint pénzbüntetésre ítélik; a bírságot három nap alatt fizessék le, azonkívül térítsék meg az összes okozott károkat. Ha pedig nem fizetnek, akkor minden javaikat és birtokaikat szétdúlják, vagy elkótyavetyélik. Ha pedig fizetnek, abban az esetben is számkivettetnek Firenzéből két évre és mint csalók, hamisítók és hivatalvesztegetők- örökre elvesztik polgári jogaikat és becsületüket.

Mondani sem szükséges, hogy a Dantéra vonatkoztatott vádakot elkeseredett pártbosszú diktálta a győztes fél tollába. Birtokát feldúlták s házát lerombolták a novemberi véres napokban. Fizetni nem tudott.

Ekkor 1302 márczius 10-én egy újabb ítéletet hoztak reá és 14 társára. Az ítéletet «a nemes és hatalmas lovag, Cante de' Gabrieli úr Agobbióból, Florentia polgárságának tiszteleletreméltó podestája hozta, mondotta és hirdette ki.» Pregioi Bonora jegyző írta le az okmányt. Minthogy a kiszabott időn belül nem fizették le a vádlottak a pénzbírságot s a törvény előtt sem jelentek meg, úgy tekintik őket, mintha beismerték volna a terhükre rótt bűntetteket; ezért tehát azzal szigorúsítják az előbbi ítéletet, hogy ha bármelyik az elítéltek közül valaha a város kezébe kerül, tűzhalálra ítéltessék («igne comburatur, sic quod moriatur»).

Nem ez volt az utolsó csapás, mit a hálátlan Firenze legnagyobb fia fejére mért. A Baldo d'Aguglione-féle «reformok» 1311 szept. 2-án harmadszor is megemlékeznek róla a'haza ellen lázadt átkozottak között. De nem felejtik el Dante Alighieri nevét az 1315 nov. 6-án kiállított ítéletből sem, sőt a fiaira (Péterre és Jakabra) is kiterjesztik azt. Sőt még halála után évtizedek múlva is úgy beszélnek róla, mint elítélt lázadóról.

Nem kísérhetjük szemmel a nyomokat, melyeket a bujdosó költő lába hagyott az országutak porában. Sok szenvedésről kevés szóval beszélhetünk. A bús vándor alakja, kit Firenze, «Rómának legszebb s leghíresebb leánya kidobott édes öléből» földi útján sokszor élvész az idők sötétségében. Csak néha-néha bukkan fel, hogy megint eltűnjék. De nem zúgolódunk, a miért nem rajzolhatjuk le pontosan a görnyedve járó alak földi útját az Arnótól a ravennai sötét fenyvesekig: a biográfiai adatok gyér voltaért keressünk kárpótlást abban a könyvben, melyet «csak hódolat illet meg, nem bírálát». Nyissuk fel minél sűrűbben azokat a foliánsokat, melyeket az igazság vértanúja azzal a czéllal írt tele, hogy «az élőkét ebben az életben kivezesse a nyomorúság állapotából és elkísérje a boldogság állapotához». Ezt a célját nem érte volna el küzdelmek, megaláztatások nélkül. Ha a nagyurak lépcsőit nem koptatja; ha a könnyekkel áztatott kenyér ízét nem kóstolja meg: akkor ma egygyel kevesebb olyan márvány-jellemet állíthatnánk tanítványaink elé, a ki, ha kell — «önönmaga egyedül alkot külön pártot».

Saját szülővárosa kizárta, de az ég nem űzte el a kapuitól. Oda már beeresztették, hogy megjutalmazzák szép reményeinek elvesztéséért, tündéralmainak megzavarásáért. S a mit ott fenn látott, nekünk albeszélte, a szívünkbe véste.

A szenvedők bírják eztán a földet.

Édes gyönyör léssen hullatni könnyet.